

ARAPÇA'DA MAHALLİ LEHÇELERİN YAZI DİLİ YERİNE KULLANILMA TEŞEBBÜSLERİ

Hüseyin YAZICI

Arap dili, İslâm'dan önce sadece Arap yarımadasında konuşuluyordu. İslâm'ın gelişi ile yayılmaya ve gelişmeye başladı. Bu, günümüze kadar da devam etti. Ancak, Arap dili'nin gelişme seyri içinde fasih ve âmmî Arapça, hep mücadele içinde olmuş¹ ve özellikle de son dönemlerde bazen iyi niyetli bazen de kasıtlı olarak bu mücadele, farklı mecralara çekilmek istenmiştir. İki grup arasında cereyan eden bu mücadelede fasih Arapça'yı savunanlar, âmmî Arapça'yı, dilin bozulması diye telakki etmiş; ikinci grup ise fasih Arapça'yı geri kalmışlığın en önemli sebepleri arasında görmüştür². Burada bu tarihî sürecin nasıl geliştiğine geçmeden evvel fasih ve âmmî Arapça'nın ne olduğu üzerinde durmak faydalı olacaktır.

*Fasih*³, *fasuha*⁴ fiilinin sıfat-ı müşebbesidir. "Doğru, açık-seçik, saf ve berrak" gibi manalar taşımaktadır. "Lisânun fasihun" ve "kelamun fasihun" ifadelerini "doğru açık-seçik söz; doğru açık-seçik dil" şeklinde anlamak gerekir. *Fushâ* ise zikri geçen fiilin ism-i tafdîli (üstünlük ismi) olan *efsaḥ* kelimesinin müennesidir. Dolayısıyla *el-Luğatü'l-fushâ* veya *el-'Arabiyyetü'l-fushâ*, en doğru dil ve en doğru Arapça demektir⁵.

Bu arada el-Cârberdî, *Şerhu's-Şâfiye*'sinde "Fasih ne demektir ve bir kelimenin fasih olup olmadığı nasıl anlaşılır" sorularına, "Kelimenin güvenilir alimler tarafından çokça kullanılmasından anlaşılır", diye cevap vermektedir⁶. İbn Dürüs-teveyh, *Şerhu'l-fasih*'inde çokça kullanılan kelimelerin fasih kabul edilemeyeceğini, ancak manası açık, kıyasa uygun kelimelerin fasih kabul edilebileceğini; güvenilir alimlerin kullanmadıkları ve terk ettikleri her kelimeyi yanlış kabul etmek gerektiğini belirtmektedir⁷.

1 İbrahim Sarmış, *Fasih Arapça ve Avamca Çatışması*, (Basılmamış çalışma), Konya 1992.

2 Kemal Yusuf el-Hac, *Felsefetü'l-luğa*, Beyrut ts., s. 219.

3 Fasih ile ilgili olarak bk. es-Suyûtî, *el-Müzhir*, I-II (nşr. Ebu'l-Fazl İbrahim-Ali Muhammed el-Becevî), c. I, s. 184-185.

4 ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-belâğa*, Beyrut 1989, s. 474; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arap*, (I-XV), Beyrut 1990, c. II, s. 544.

5 İbn Manzûr, a.y.; Abdulfettâh el-Misrî, *Kutûfun luğaviyye*, Beyrut 1987, s. 51.

6 es-Suyûtî, a. g. e., c. I, s. 186.

7 es-Suyûtî, a. e., c. I, s. 208.

Ammî dile gelince; ileride de ifade edileceği gibi Arapların diğer milletlerle karışmasından sonra çeşitli yabancı kelime ve terkipler dile girmiş ve dil yavaş yavaş fesahatini kaybetmeye başlamıştır. Halk, dile yerleşen bu yanlış kelime ve terkipleri kendi dili içine alarak kullanmaya başlamış, bu arada bir çok kelimenin yapısında da değişiklikler meydana gelmiş ve böylece fasih Arapça'nın yanında âmmî Arapça dediğimiz gramer kaidelerinin önemsenmediği bir konuşma dili kendini hissettirmiştir. Bu karışım devam ettikçe fasih Arapça'daki bozulmalar da devam etmiş ve bu, günümüze kadar gelmiştir.

İbn Fâris, *Fıkhul-luğa*'sında bütün alimlerin Kureyş kabilesinin Arap dilini en doğru konuşan kabile olduğu hususunda hem fikir olduklarını söyler⁸. Kureyş lehçesi, çeşitli Avrupa ülkelerinde olduğu gibi⁹ bir çok bakımdan diğer lehçelerden üstün kabul ediliyordu. Zaten edebî dil olarak kullanılma sebebi de budur. Bilindiği üzere diğer kabileler, hac döneminde ve haram aylarda Mekke'ye gelir ve bazı problemleri için Mekkelilerin hakemliğine müracaat ederlerdi. Buraya gelen kabileler, Kureyş dilinin fesahati, güzelliği ve inceliği karşısında hayretini gizleyememiştir. Kureyşliler, her duyduğu kelimeyi almıyor, aksine bunları bir elemeye tabi tutarak bir taraftan eleştiri metodunu kullanıyor, bir taraftan da şehirli olmalarının kendilerine kazandırdığı yeteneklerin kelime seçimindeki avantajlarından faydalanıyorlardı. İşte Kureyşliler, kışın Yemen'e, yazın da Basra'ya, oradan da Habeş ve İran'a çeşitli gayelerle seyahat ederek buralarda bulunan bir çok kabile ile temasları sırasında titiz ve dikkatli bir inceleme neticesi kazandıkları kelimelerle Arap dilinin zenginleşmesinin ilk adımlarını atmışlardır.

Bir çok kabilenin, coğrafi şartların değişikliği, ekonomik kültürel ve başka nedenlerden dolayı lehçelerinin farklı olduğu bilinmektedir. Bunlardan ancak bazıları uzun bir süre fesahatini koruyabilmiştir. Bilindiği gibi Arap yarımadasındaki iklim nedeniyle bütün kabileler zaman zaman göç etmek zorunda kalmıştır. Fakat bazı kabileler, göç ettikleri yerlerin kendilerine uygun olması sebebiyle buralarda diğer kabilelerden ayrı yaşamışlar ve bu şekilde de lehçelerini belli bir süre dış etkenlerden uzak olarak muhafaza edebilmişlerdir. Bazan coğrafi şartlar dolayısıyla göç edemeyen kabileler de olmuştur. Davud Sellûm'un da ifade ettiği gibi¹⁰ kendilerinin göç etmesine mani olan coğrafi şartlar¹¹, lehçelerinin dış etkenlerden uzak kalmasına sebep olmuştur. Burada konu ile olan irtibatı dolayısıyla bilinmesi gereken önemli bir nokta var ki o da şudur: Arap yarımadası Kuzeyde sadece Kuzey kabilelerinin yerleşim alanı olmamış, Güneyden gelen kabilelerin de yerleşim sahası olmuş ve bu karışım, Güney lehçesinin özelliklerini Kuzeye taşımıştır.

⁸ Mehmet Zihni, *Târîh-i edebiyât-ı Arabiyye*, İstanbul 1332, s. 91.

⁹ Ali Abdolvâhid Vâfi, *Fıkhul-luğa*, (Kahire ts.), s. 111.

¹⁰ Davud Sellûm, *el-Lehecâtu'l-Arabiyye el-kadîme*, Beyrut 1986, s. 10-11.

¹¹ Arabistan bölgesinde kabile göçlerine engel teşkil eden araziler, daha çok Yemen'de bulunmaktadır (Bk. a.g.e., s. 10).

Uzun bir süre dış etkenlerden uzak, saf hâlini muhafaza ederek devam eden Arapça'da bilhassa Emeviler döneminde (H. 41-132) *lahn* (dil hatası)¹², *tahrîf* (kelimeyi değiştirmek)¹³ ve *dahîl* (yabancı kelimeler)¹⁴ görülmeye başlandı¹⁵. Her ne kadar Emeviler döneminde *lahn*, *dahîl* ve *tahrîf* Arap diline girmişse de Arap dili, Kur'ân dolayısıyla çok şey kaybetmemiştir.¹⁶ Özetle Arapça, bu dönemde bütün iç ve dış etkilere rağmen, fesahatini koruyabilmiştir.

Abbasî döneminde (H.132-656) ve özellikle de H. 150 senesinden sonra âmmî Arapça'nın yayılmaya başladığı ve fasih Arapça'ya karşı bir takım seslerin yükseldiği gözlenmektedir. Tabiatıyla bunda yabancı kelimelerin hızla Arapça'ya girmesinin büyük etkisi olmuştur. Araplar, takriben H. 150 senesine kadar halkı ve devlet ricaliyle her türlü yabancı unsurdan uzak bir fasih Arapça konuşuyordu¹⁷ İşte bu tarihten itibaren gramer kaidelerine uygun olmayan kelime ve terkipler, dile hızla sızmaya başladı. Fetihlerin çoğalması ve İslâm'ın hızla yayılması, tabii olarak bu neticeyi doğurmuştur. Araplarla, bu fetihler dolayısıyla konuşan yabancı milletler, âdetleri, gelenekleri, kültürleri, dilleri, lehçeleri ve sayısız yanlış kelime ile etkilerini göstermeye başladılar¹⁸. Dile giren kelimelerin bazıları Arapçalaşmış bazıları ise olduğu gibi kalmıştır. Bu sıralarda dikkati çeken bir nokta da Arap dilinin esasları belirtilirken dil alimlerinin her türlü yabancı tesirden uzaktır diye müracaat ettikleri bedevîler arasında dahi, âmmî Arapça'nın yavaş yavaş yerleşmesi¹⁹. Daha önce dilin kurallarına bağlı olarak konuşan halk, hızla bundan uzaklaşarak kadesiz, gelişigüzel konuşma meyline girdi. Ve bu, hızlı bir şekilde de taraftar buldu²⁰.

Abbasîlerin Emevîlerden aldıkları en önemli miras, fasih Arapça'ydı. İlk Abbasî halifelerinin en önemli özelliklerinden biri de *lahn* ve *tahrîf*le mücadelede son derece titiz davranmalarıydı. Ayrıca ediplere büyük ikramlarda bulunarak onları da bu yolda teşvik etmişlerdi.

¹² Muhammed 'İd, *el-Mezâhiru't-ârie 'ale'l-fushâ*, Kahire 1980, s. 11-49.

¹³ a.g.e., s.50-80.

¹⁴ Zülfikâr Tüccar, "Dahîl", *DİA*, VIII, 412-413; örnekler için bk. Hasan Zâzâ, *Kelâmü'l- Arabî fi kazâyâ'l-luğati'l-Arabiyye*, Dımaşk 1990, s. 67-68.

¹⁵ Gerçi Hz. Peygamber döneminde de bu tip hatalar görülmüştür, ancak birisi Hz. Peygamber'in huzurunda bir dil hatası yaptığı vakit, Hz. Peygamber "Kardeşinize doğruyu gösteriniz, çünkü yanlış yapmıştır" diye ikaz ederdi. Yine Ebu Musa el-Eş'arî'nin bir kâtibi Hz. Ömer'e bir mektup yazmış, ancak dil hatası yapınca Hz. Ömer, Ebû Musa'ya bir mektup göndererek kâtibe bir kırbaç vurulmasını emretmişti.

¹⁶ es-Sibâî Beyûmî, *Târîhu edebî'l-Arabî*, (I-III), Mısır 1958, c. III, s. 37.

¹⁷ Nezîr Muhammed Mektebî, *el-Fusha fi muvâceheti't-tahaddiyât*, Beyrut 1991, s. 93.

¹⁸ Özellikle küçük çocuklar, babalarından duydukları doğru kullanımları, Arap olmayanlardan işittikleri ifadelerle karıştırarak farklı bir dilin doğmasına zemin hazırladılar. Hatta bu yanlış kelime ve terkipler o kadar yayılmıştır ki " Bazı edipler olmasaydı, Arap dili ortadan kalkacaktı" diye görüş bildirenler de olmuştur (Bk. Mehmet. Zihnî, a.g.e., s. 36).

¹⁹ es-Sibâî Beyyûmî, a.g.e., c. III, s. 38.

²⁰ Bk. Corcî Zeydân, *Târîhu âdâbi'l-luğati'l-Arabiyye*, (I-II), Beyrut 1983, c. I, s. 219.

Abbasiler döneminde sarfedilen bütün bu gayretler, fasih Arapça'nın yanlış, yabancı ve garip kelimelerle bir araya gelmesine mani olamamıştır. Kaldı ki diğer taraftan devlet ricali dahi, âmmî dili kullanmaya başlamıştır²¹. Öyle ki Hârûn er Reşîd'den sonra âmmî Arapça, halkın yanısıra devlet ricali arasında öncekinden daha şiddetli, etkisini göstermiştir.

H. III. asırda kitabet, şiir sanatı, bir taraftan zirvesine ulaşırken öte taraftan dildeki yabancı kelimelerde büyük bir artış gözlenmiştir. Özellikle H. IV. asırda, yabancı kelimeler, edebî dile de girmiş ve âmmî Arapça'nın bazı kaideleri oluşturulmaya çalışılmıştır. Öyle ki bazı şair ve edipler, bu tip kelime ve terimlere özellikle yer vermeyi tercih etmişlerdir. Öte yandan IV. asır gibi erken bir dönemde bazı talebelerin, hocalarına âmmî Arapça ile eser yazma yönünde baskı yapmaları; daha da vahimi, fesâhatini muhafazaya çalışan kişilerle alay etmeleri²². meselenin çok ciddî boyutlara vardığını göstermektedir.

Abbasîlerin yıkılışından sonra Tatarlar, Doğu'ya ilerleyerek Moğolları hakimiyetlerine almışlardı. Bu durum, doğal olarak Arapça'nın yayılma sahasını da daralttı. Ancak Tatar ve Moğollar Müslüman olunca Arapça, tekrar eski gücünü kazanmaya başladı. Ne var ki bu güç, bir çok yabancı kelime ile birlikte gelmişti. Bunun neticesinde de buralarda konuşulan Arapça, yazı dili Arapça'sından farklılaştı ve zamanla da bu farklılaşma, iyice büyüdü. Yazı ve özellikle de dinî eserlerde kullanılan dil, fasihti. Konuşma Arapça'sında âmmî Arapça ağır basınca bazı kelimelerin diğer dillerdeki kelimelerle değişmesi ve bu şekilde de konuşma Arapça'sında yanlışlıkların, sayısının her gün hızla artması, bazı çalışmaların yapılmasını zorunlu kılmıştır. Ükelere, hatta şehirlere göre değişiklikler arzeden âmmî Arapça önu alınamayacak bir şekilde yayılmasını sürdürmüş²³, hâlâ da sürdürmektedir.

Mısır ve Şam, âmmî Arapça'nın galebe çaldığı ve fasih Arapça'nın yok olmakla yüzyüze kaldığı bir dönem yaşamıştır. Dahası Mısır'da öyle divanlar kalemeye alınmıştır ki Arapça olmasına rağmen hem fasih hem de âmmî Arapça'dan çok uzak bir üslûba sahipti²⁴.

Çok eski dönemlerden beri Arap gramerinin zorluğundan bahsedilir²⁵. Esasen Arap nahvi, H. I. asırda zayıf bir halde doğdu. II. asırda ise gelişti ve asrın sonunda da ciddî bir döneme girdi. Ancak nahvin doğuşunun üzerinden yıllar geçince, ihmal edildi ve unutulmaya başlandı Çeşitli sosyal ve iktisadî nedenlerden

21 Bir gün el-Ferrâ', Hârûn er-Reşîd'in huzuruna çıkmış ve konuşurken dil hatası yapmış, bunun üzerine Hârûn er-Reşîd, kendisine "Dil hatası yapıyorsun" deyince o da "Şehir halkının karakteri dil hatası yapmaya yatkındır, ancak dikkat edersem yapmam demiştir." (Bk. es-Sibâ'î Beyyûmî, a.g.e., s. 39).

22 es-Sibâ'î Beyyûmî, a.g.e., c. III, s. 41-42

23 Mehmet Zihni, a.g.e., s. 34.

24 Mehmet. Zihni, a.g.e., s. 34.

25 Kemal Yusuf el-Hac, a.g.e., s. 220-221.

dolayı dile giren yeni, fakat yanlış kelimelerle mücadele iyice zorlaştı. Halk da zorlaşan dili değil de kolayına geleni konuşmayı tercih etti.

Dilde görülen bu karmaşa neticesinde H. III. asırda nahivle ilgili bir çok münakaşa yapıldı. Ancak IV. asırda cereyan eden bu münakaşalar oldukça cüretkârdır. Bu arada Halef el-Ahmer, nahiv ile ilgili yazılan kitapların aslı bilgileri vermekten çok uzak olduklarını söyler²⁶. Halef el-Ahmer, açıkça gramerde bazı kaidelerin zaman kaybindan başka bir şeye yaramadığını da dile getirir. el-Câhiz'in H. III. asır gibi çok erken bir dönemde nahvin sıkıcılığından bahsetmesi ve öğrencilerin nahvî meselelere pek yakın bir alâka göstermediklerini söylemesi dikkat çekicidir²⁷. Öte yandan İbn Meza el-Kurtubî (ö.592/1195)'nin nahiv alimlerinin tepkisini çeken *er-Redd ale'n-nuhât* adındaki eserinde nahvin kolaylaştırılması doğrultusunda fikirler ileri sürmesi²⁸, ilerde Arap dilinde ortaya çıkacak problemlerin habercisiydi.

Bu asırlarda bir taraftan gramer ile ilgili çalışmalar yapılırken bir taraftan da çığ gibi gelişen âmmî Arapça'ya karşı mücadele ile ilgili olarak da faaliyetler sürmüştür.²⁹ Gayeleri, Arap dilini en doğru biçimde şekillendirmek olan bu faaliyetler arasında ez-Zübeydî (ö.379/989)'nin *Lahnu'l-avâm*'i önceki çalışmalara nazaran âmmî Arapça'nın ıslahı hususunda daha geniş bir açıdan düzeltmeler getirmişti.

Fasih Arapça'nın terkedilmesi ve âmmî Arapça'nın yazı dili olarak kullanılma istekleri özellikle XX. asırda, bazı Avrupalı oryantalistler tarafından üzerinde önemle durulan bir konu olmuştur. Arap ülkeleri arasında da bazı müsteşriklerin bu doğrultudaki çağrılarına daha önce de ifade edildiği gibi ilk cevaplar Mısır ve Suriye'den gelmişti³⁰.

Avrupalıların Arapların sosyal ve siyasî hayatlarında etkili olmak istedikleri inkâr edilemez. Arapların önce dil ve edebiyatlarını inceleyen Avrupalı, bu iki unsurun din ve İslâm kültürü ile olan bağının üzerinde durmuştur. Birden bire ortaya "Fasih Arapça halkın edebî ve kültürel ihtiyaçlarına cevap veremiyor" diye bir fikir atıldı. Bu fikirlerinde halkı inandırabilmek ve onları yanlarına çekebilmek için de lehçeleri, fasih Arapça'ya alternatif olarak göstermeye başladılar.

İlk işaretleri Batı'dan gelen bu yeni harekette bazı müsteşriklerin ve âmmî savunucularının en rahat hareket edebildikleri yer Mısır ve Şam'dı. Bu hareket, işte bu iki merkezden bazı müsteşrik taraftarları vasıtasıyla, diğer Arap ülkelerine de sızmaya başladı. Bu arada bazı Arap alimleri Osmanlı hükümetinin bu hareket-

²⁶ Halef el-Ahmer, *Mukaddime fi'n-nahv*, s.33.

²⁷ Alevî Abdullah Tâhîr, "Ba'zu muhavelâti teysîri'n-nahvi'l-Arabî", *Mecelletu İklil*, 2. sy., (San'a 1989), s. 196.

²⁸ a.m., s. 197.

²⁹ Meselâ: el-Kisâî'nin *Mâ telhenu fihî'l-âmmе*, Ebû Ubeyde'nin *Lahnu'l-âmmе* ve es-Sicistânî'nin *Lahnu'l-âmmе*'sini bunlar arasında gösterebiliriz (Bk. Merzûk b. Sanîtan b. Tonbak, *el-Fushâ ve nazariyyetu'l-fikri'l-âmmî*, Riyad 1988, s. 44).

³⁰ Mısır'da bu mücadelenin tarihini aydınlatan önemli bir eser kaleme alınmıştır: Saïd Nüfûsa Zekerîyya, *Târîhu'd-da' ve ila'l-âmmiyye ve âsârûha fi Mısır*, Mısır 1981 (Bk. Merzuk b. Sanîtan b. Tonbak, a.g.e., s. 57).

lerin cereyan etmeye başladığı yıllarda zayıfladığını ve artık Arap ülkelerinde bazı değerleri bile korumaktan aciz kaldığını ileri sürmektedirler³¹.

Şarkiyat Enstitülerinin, dolayısıyla müsteşriklerin Arap edebiyatına olan hizmetlerini kadirşinashlıkla anmak gerekir. Ancak, bazı müsteşriklerin Arap dili ile ilgili faaliyetleri esnasında fasih Arapça'nın kaldırılıp mahallî lehçelerin yazı dili yerine kullanılması için yaptıkları bazı çalışmaları vardır ki bunları, iyi niyet taşıyan çalışmalar olarak nitelemek, Arap dilinin menfaatine değildir.

Doğu dilleri ile ilgili Batıda açılan okulların bazıları konuşma dilleri ile ilgileniyor ve bunlara büyük bir ehemmiyet veriyordu.³² Özellikle de Arap ülkelerinde bu faaliyetleri teşvik ediyorlardı.

Bu programla, 1727 senesinde İtalya'da Napoli Şarkiyat Enstitüsü adı altında ve 1754 senesinde de Viyana'da buna benzer bir okul açıldı³³. Bu okullar, özellikle Mısır ve ikinci olarak da Şam'da konuşulan lehçelere ağırlık verdi. 1727 gibi çok erken bir dönemde Şam ve Mısır lehçelerini öğretme gayesiyle kurulan adı geçen okulun neden bu lehçelerle bu kadar ilgilendiği düşündürücüdür. Yine bu amaçla Viyana'da kurulan (1754) okula "Konsoloslar Okulu" denmiştir³⁴. Öte yandan bu okul, bazı Arapları da kendi bünyesi altında çalıştırmıştır³⁵.

Fransa ise konuşma dillerine İtalya'dan daha geç bir dönemde ilgi duymaya başladı. 1759 senesinde Paris'te *Medresetü'l -luğâti's-şarkiyeti'l-hayye* adlı bir okul faaliyete geçti. İlgi alanı Şam ve Lübnan'dı. Bu okulun kuruluş gayesi konsoloslara, tüccarlara ve mütercimlere mahallî lehçelerin öğretilmesiydi. Fransız müsteşrik De Sivarie, 1784 senesinde *Usûlü'l-luğati'l-'Arabiyyeti' l-âmmiyye ve'l-fushâ* diye bir eser kaleme almış ve bu eserini Fransız hükümetine takdim etmiştir³⁶.

Rusya da bu faaliyetlerden geri kalmadı. Nitekim burada 1814 senesinde *Lazarev Şarkiyat Okulu* kuruldu. Bu okulda fasih Arapça'nın yanısıra âmmî Arapça da okutuluyordu.

Bu arada Almanya da bu faaliyetlerden geri kalmamıştır. 1887 senesinde Berlin'de Doğu dillerini öğretmekle yükümlü bir mektep açıldı³⁷. Burada da mahallî lehçelere yer verildi³⁸.

³¹ Merzuk b. Sanîtan b. Tonbak, a.g.e., s. 32.

³² Batılılar, özellikle 1750 senesinden itibaren lehçelerle yakinen ilgilenmeye başladılar (Bk. *Mecelletu mecma 'i'l-luğati' l-Arabiyye*, II. cüz. 1937, s. 367).

³³ İtalyanlar, bu konuya ilk eğilen milletler arasında yer alır. Bu okulların tarihi gelişimi için bk. Merzuk b. Sanîtan b. Tonbak, a.g.e., s. 33 ve devamı.

³⁴ *Mecelletu'l-luğati'l-Arabiyye el-Meleki*, III, (Kahire 1937) s. 368.

³⁵ Meselâ: Hasan el-Mısrî, bu okulda vazife almış ve *Ehsenu'n-nuhab fi ma'rifeti'l-lisâni'l-Arab* (1869) adında âmmî Arapça ile ilgili bir eser kaleme almıştır (Bk. a.g.e., a.y.)

³⁶ Merzûk b Sanîtan b. Tonbak, a.g.e., s. 52.

³⁷ Kuzey Amerika'nın çoğu şarkiyatçıları bu okuldan mezun olmuştur. Ayrıca bu okulda âmmî Arapça ile ilgili de bir çok eser kaleme alınmıştır.

³⁸ Bu müessese içinde fasih Arapça'nın yanısıra Şam, Mısır, Mağrip lehçeleri için bölümler açıldı. Özellikle ammi Arapça'yı öğretmeyi hedef alan buna benzer bir okul da Hamburg'da faaliyete geçti (Bk. *Mecelletu mecma 'i'l-luğati'l-Arabiyye*, III. cüz. 1937, s. 367-370).

İngiltere'de bu hareket geç başlamıştır. Londra Üniversitesi'nde XX. asrın başlarında fasih ve âmmî Arapça'yı öğreten şubeler açıldı. Ahmet Fâris eş-Şidyâk İngiltere'ye yaptığı bir seyahat esnasında kendisinden âmmî Arapça ile ilgili bir gramer yazması rica edilmiş o da bunu kabul etmiş ve 1906 senesinde bu minval üzere bir eser kaleme almıştır.

Ne oldu da eskiden beri var olan bu problem, özellikle son dönemlerde Batılılar tarafından sistemli bir şekilde ortaya atıldı? Kökleri eskilere kadar giden bu mesele, XIX. asrın ikinci yarısında adeta çağdaş Arap kültürünün bir problemi imiş gibi takdim edilmiştir. 1850'lerden sonra modern Arap edebiyatı temellerini atar atmaz, bu konu ile ilgili makaleler yazılmaya, sonra da konferanslar düzenlenmeye başlandı. Bu yıldan sonra Arap fikir adamları, bu mesele ile yakinen ilgilendiler. Bu arada eskiden uzaklaştıkça da halk arasında âmmî Arapça daha da revaç buldu. Basının da âmmî Arapça'ya yönelmesi böyle bir hareketi daha da hızlandırmıştır. Öte yandan Batının tesiriyle son dönemlerde Arap aydınları arasında fasih Arapça'nın modern çağa ayak uyduramadığına dair bazı fikirler belirmeye başladı. Sarfın ve nahvin çağın ihtiyaçlarına cevap verebilecek hale getirilmesi gerekliliği üzerinde duruldu. En önemlisi bu aydınlar göre fasih Arapça, bir insanın duygu ve düşüncelerini tam olarak ortaya koyamamıştır. Bu ve benzeri hareketler, yazarlar arasında büyük bir ilgi gördü. Ve buna paralel olarak da Arap gramerinin değiştirilmesi sonra da kolaylaştırılması ile ilgili teklifler birbirini takip etti. Bunların başında Taha Hüseyin, Mustafa Ali el Cârîm, Ahmet Emîn ve Enîs Ferîha gelmektedir. Ahmet Emîn, bu hareketin en ateşlilerindendi. Bunun için de dilin kaidelerinin değiştirilmesi ve basitleştirilmesi ile ilgili bazı teklifler verdi³⁹. Ancak Ahmet Emîn'in önerileri pek rağbet görmedi. Daha önce İbrahim Enîs'in kaleme aldığı *Min esrâri'l-luğa* adlı eseri, bu tekliflere paralel bir çalışmaydı. Bu eserde geçen nahivle ilgili "*nahvin kaldırılması ve bütün nahiv kitaplarının yakılması*"⁴⁰. düşüncesinin iyi niyet taşıdığını kim iddia edebilir?

Ammî Arapça'nın zaptu rapt altına alınması ile ilgili hem münakaşalar yapıldı hem de eserler kaleme alındı. Bu münakaşaların en önemlisi 1897 senesinde Paris'te yapılan Müsteşrikler Kongresi'nde iki Alman müsteşrik arasında cereyan etti⁴¹. Peki bu münakaşaları başlatan sebep neydi? Ammî Arapça'yı ilk savunan ve bunun yazı dili olarak kullanılmasını dile getiren Alman müsteşrik Wilhelm Spitta (1818-1883), İngilizlerin Mısır'da bulunduğu dönemlerde Darû'l-Kütûbi'l-Misriyye'de bir memurdu. Mısır'da kaldığı süre içinde Mısır halkı ile kaynaşmış ve onların âdetlerini, geleneklerini öğrenmişti. Buradaki ikameti esnasında kaleme aldığı *Kavâ'idu'l-luğati'l-âmmiyye fi Mısır* adlı eseriyle fasih Arapça'ya alternatif bir dil ortaya atmıştı⁴².

³⁹ Nezâr Muhammed Mektebî, a.g.e., s. 14-15.

⁴⁰ a.e., s. 35.

⁴¹ Mecelletu mecma'i'l-luğati'l-Arabiyye, III. cüz, (1937), s. 367-371.

⁴² Berekât Abdulfettâh, *el-Hareketu'l-fikriyye zıdde'l-İslâm*, Mekke 1406, s.184; Abdulgâfûr Attâr, *Kazâyâ ve müşkilât luğaviyye*, Mekke 1990, s. 60-65.

Spitta'nın böyle bir hareketi Arap dilinin menfaatine başlattığını söylemek çok güçlü! Eserinde ilkokul ve orta öğretim çocuklarını düşünür gibi görünen Spitta, gerçekten de Arap gençliğini bu kadar düşünecek bilinçte miydi? Fasih Arapça'nın Arapları birbirine bağlayan ve onları mâzileriyle içiçe tutan en önemli unsur olduğu aşikârdır. Spitta'nin eserinde fasih'in zorluğundan, Arapları medeniyet yarışından geri bıraktığından ve ilerlemelerine mani olmasından bahseder⁴³. Ona göre âmmî Arapça, halkı birbirleriyle kaynaştırmaktadır; fasih Arapça işe bundan yoksundur. Ayrıca âmmî Arapça'nın modern şartlar da nazari itibare alınarak kesinlikle bir yazı ve eğitim dili olarak kabul edilmesi gerektiği üzerinde ısrarla durur. Wilhelm Spitta, bu fikirlerinde ısrar ederken Nezîr Muhammed'in de haklı olarak ifade ettiği gibi dünya milletlerinin yazı ve konuşma dili diye iki ayrı dil kullandığını unutmuş mudur? Churchill'in Amerikalılara Washington'da yaptığı bir konuşmada "XX. asırda bizim yapmamız gereken, XIX. asırda Bismark'ın yaptığıdır" ifadesi⁴⁴ Avrupalıların kendi içlerindeki tutarlılığı, ancak başka milletlere karşı da tutarsızlıklarını göstermektedir. Churchill, burada ayrı ırklardan olmalarına rağmen Amerika ve İngiltere'de İngilizce'nin kuvvetlendirilmesini istemiştir.

Bazı müsteşrik ve Arap aydınları, fasih Arapça'yı Latince'ye benzeterek bir gün yok olmakla karşı karşıya kalacağını iddia etmişlerdir. Bilindiği gibi Latince, bir zamanlar ilim ve edebiyat diliydi. Fakat zamanla, o zaman âmmî diller diyebileceğimiz Fransız, İtalyan, İspanyol, Romen ve Portekiz dilleri, tâbiri caizse anne Latin dilinden ayrılarak⁴⁵ müstakil birer edebiyat ve ilim dili olmuşlardır. Latin dili de bir Morcellement (parçalanma) dönemine girmiş ve sonradan da ölü bir dil haline gelmiştir. Fasih Arapça'yı Latin dili ile aynı kefeye koyanlar, acaba başta Kur'ân olmak üzere dinî eserler hakkında ne düşünmüşlerdir? Fasih Arapça, bir din dilidir, Kur'ân dilidir. Bu nedenle de Latin dilinin fasih Arapça'ya benzetilmesi, ilmî dayanağı olmayan bir iddiadır.

Yukarda bahsedilen Spitta'nın hareketini takiben Yakup Sarrûf (1852-1927), el-Muktataf gazetesinde neşrettiği bir yazısında âmmî Arapça'nın yazı dili ve günlük gazetelerin resmî dili olmasını savunarak açıkça fasih Arapça'nın kaldırılması ve âmmî Arapça'nın yeni bir dil olarak kabul edilmesi fikrini ortaya attı⁴⁶. Yakup Sarrûf'un bu düşünceleri, o zaman pek taraftar bulmadı. Bu arada Rifâet et-Tahtâvî (1801-1873) 1867 yılında kaleme aldığı *Envâru't-tevfiki'l-câlî fi ahbâr-ı Mısır ve tevsîk-i Benî İsmâ'îl* adlı eserinde bir taraftan fasih Arapça'nın üstünlüklerinden bahsederken bir taraftan da âmmî Arapça'ya göz kırpyordu⁴⁷.

43 Nezîr Muhammed Mektebî, a.g.e., s. 111.

44 Mecelletu mecma'î'l-luğati'l-Arabiyye, VII, Kahire 1957, s. 74.

45 Latin dilinden bunların dışında da birçok dil ayrılmış, ancak bunlar zamanımıza kadar yaşayamamış ve ölü diller haline gelmişlerdir.

46 Nezîr Muhammed Mektebî, a.g.e., s. 118.

47 a.y.

1883 senesinde Mısır'a gelen William Wilcoks (1852-1932) Mısır'da kaldığı süre içinde vermiş olduğu bütün konferanslarında fasih Arapça'nın modern çağa ayak uydurmadığını ve mutlak suretle yeni bir dile geçişin gerekli olduğu meselesini ısrarla işlemiştir⁴⁸. 1893 senesinde idarecilik yaptığı el-Ezher dergisi'ndeki makalelerinde, mevzu hemen hemen budur⁴⁹. Yine bu konferanslarından birinde "Eğer Mısırlılar başlangıçtan beri âmmî Arapça ile telif faaliyetlerini sürdürselerdi, şimdi gayet mucid bir melekeye sahip olacaktı" iddiasında bulundu. Ayrıca fasih Arapça'yı terk edip âmmî Arapça'ya geçişin sadece 10 sene alacağını da dile getirdi. Burada üzerinde dikkatle durulması gereken mesele, Wilcoks'un bu görüşlerinin Mısır'da öğrenciler arasında büyük kabul görüşüydü. Nitekim Selâme Musa, hep onun fikirlerini savunacaktır.

"Kim Mısır lehçesi ile bize âmmî Arapça'nın yazı dili ve edebî dil olmasına dair bir makale yazar, bunda da başarılı olursa, dört cüneyhle ödüllendirilecektir; eğer katılım çok olursa, bu mükâfat ilk sırayı alana verilecektir" ifadeleri Wilcoks'un Arap dilini samimi olarak düşünmediğinin bir delilidir

Bu konuda yine Alman müsteşrik Carl Vullers (1857-1909) yukarıdaki görüşlere paralel fikirler ortaya atmıştır. 1890 da kaleme aldığı *el-Lehçetu'l-âmmiy-yeti'l-hadîse fi Mısır* adlı eseri, Spitta'nın aynı düşüncelerini taşır.

Welmour Seldon adlı bir İngiliz müsteşrik, Mısır'da görevli olduğu sıralarda *el-'Arabîyyetü'l-mahallîyye fi Mısır* adlı bir kitap kaleme aldı (1901). Kısaca âmmî Arapça'nın edebî bir dil olması üzerinde durdu. Welmour Seldon, Arapların mut-laka Latin harflerine geçişlerinin zorunlu olduğu ve yazı dili yerine de âmmî Arap-ça'nın kullanılmasının gerekliliği üzerinde durmuştur.

Gazeteciliğin, bu fikrin yayılmasına en uygun yol olduğunu düşünen Wel-mour, bunu iyi değerlendirmiş ve ülkesinde iyi bir eğitim gördükten sonra Mısır'daki yargıçlık vazifesindeyken hazırladığı yukarda adı geçen eseriyle bir çok Arap aydınını da peşinden sürüklemiştir. Bu dönemde fasih Arapça'ya karşı hassas düşünceleriyle tanınan Nil şairi diye meşhur Hâfız İbrahim (ö.1932), bu ve benzeri görüşleri şiddetle tenkit etmiş ve bu konuda kaside dahi yazmıştır⁵⁰. Bir zamanlar Mısır Kültür Bakanlığı yapmış olan Yusuf es-Sibâ'î, *Mecelletü'l-Mısriyye*'de yazı işleri müdürü iken fasih Arapça karşıtı olan düşüncelerini dile getirmeye baş-lamış, ancak her sayısında fasih Arapça'ya karşı olduğunu belirtmesine rağmen fazla taraftar da bulamamıştır⁵¹. Yine Mısır'da Milli Eğitim Bakanlığı yapmış olan Sa'd Zağlûl, âmmî alfabenin Latin harfleriyle yazılmasını destekleyenler ara-sındaydı. Öte yandan Seldon'un yukardaki sözlerinden hareketle ilk defa 1947 se-

48 a.y.. s. 119-120.

49 Bir ara el-Ezher dergisinin yazı işleri müdürlüğünü üstlenen Wilcoks, burada da düşünceleri doğrultusunda yayın yapmaya başladı. Ancak, dergi 10. sayısından itibaren okuyucu bulamayınca kapandı (Bk. Ahmet Muhtâr Ömer, *el-Arabîyye es-sahîha*, Kahire 1981. s. 14).

50 Nezir Muhammed Mektebî, a.g.e., s. 125.

51 Ahmet Muhtâr, a.g.e., s. 12.

nesinde Kahire'de Arap Dil Kurumu, bir üyenin vermiş olduğu âmmî dil ile ilgili teklifi ele almış ve bu çalışmalarda âmmî dilin doğuşu üzerinde durulmuş, ayrıca bu dilin zamanla dil kaidelerine sahip olduğu fikri ortaya atılmıştır. Teklifi yapan üyenin ortaya koyduğu fikirler arasında i'râb zorluğu da vardı. Bu mevzu, 1947'den beri tartışıla gelmektedir. Ancak şimdiye kadar bir neticeye varılamamıştır. Burada şu noktaya değinmek gerekmektedir. Batıların başlattığı bu hareket, Arap aydınlarını ikiye bölmüş ve faydadan ziyade zarar getirmiştir. Ayrıca bu mesele üzerinde netice vermeyen bir çok kitap kaleme alınmıştır.

Bazı Arap aydınları Arapça'nın yaşatılması için mutlaka âmmî Arapça'nın kullanılmasının şart olduğunu savunmuşlardır. Bir ara fasih Arapça'yı sonra da âmmî Arapça'yı savunarak tutarsızlıklar gösteren Ahmet Lütfî es-Seyyid (1870-1963) bunlardan birisidir. Medenî bir ülke olmak ve medenî bir seviyeye ulaşabilmek için mutlaka âmmî Arapça'ya geçilmesinin zorunluluğu üzerinde duran ve fasih Arapça'nın ülkeyi her alanda geri bıraktığı fikrini işleyen Mârûn Ğusn (1880-1940) ve daha bir çokları bu şekilde gerçekten uzak fikirler ortaya atarken bazı müsteşriklerin görüşleri, Arap aydınlarını nakzedecek derecededir. Meselâ Dr. G. Lebon (1841-?) "Müslüman Araplar, asırlar boyu Avrupalı milletlere hocalık yapmıştır. Biz Batılılar, Roma ve Yunan medeniyetlerini Arapların sayesinde öğrendik. Üniversitelerimizde son zamanlara kadar, Arapça'dan tercüme edilen eserler okutulmuştur"⁵²; öte yandan Fransız müsteşrik, Barthelemy d'Herbelot (1625-1695) ve Guillaume Pastel (1505-1581) "Arap dili, edebî açıdan en büyük dildir Fesahat bakımından da en güzellerindedir" demişlerdir⁵³.

Daha önce Wilcoks'un söylediklerini aynen tekrar eden Selâme Musa, "Doğu ile irtibat içinde olmanın hiçbir fayda sağlamayacağını dile getirmiştir. Nahiv kaidelerinin kaldırılması gibi ilim adamı sıfatı ile hareket eden şahsiyetlere yakışmayacak bir şekilde davranan Selâme Musa, Dil Kurumu'nun ilmî istihlaları Arapça'ya çevirme faaliyeti esnasında bunların boş gayretler olduğunu ileri sürerek⁵⁴, fasih Arapça'nın âmmî ile değiştirilmesini talep etmiş; mümkün olmadığı takdirde de Latin harflerine geçilmesi üzerinde durmuştur⁵⁵. Yine Selâme Musa *el-Yevm ve'l-ğadd* adlı eserinde Wilcoks'un Mısırlılar hakkındaki endişelerini dile getirirken Wilcoks'u üzenin yazılan, ancak konuşulmayan dil olduğu ve kendisine göre asıl dil olan âmmî Arapça'ya dönülmesinin gerekliliğini savunmuştur. Selâme

⁵² Nezir Muhammed Mektebî, a.g.e., s. 130.

⁵³ a.y.

⁵⁴ Selâme Musa, fasih Arapça'nın yetersizliğinden bahsederken fikirlerine şunu delil getirmektedir: İtalya Po ovasının sulama işi ile ilgili Hüseyin Sırrı'nın oğlu İsmail sırrı Paşa'yı İtalya'ya davet eder. Bir mısırlı mühendis olan İsmail Sırrı, bu vadinin sulama işi ile ilgili İngilizce ilmî bir kitap kaleme alır. Selâme Musa, bu ilmî eserin şu andaki yazı dili olarak kullanılan fasih Arapça ile kaleme alınamayacağını iddia ederek şöyle der: "Bana inanmıyorsanız, tıp, mühendislik, ziraat vs gibi fakültelere bakın. Hepsinin ilmî istihlaları İngilizcedir. Neden? Çünkü fasih Arapça, bu hizmeti sunmaktan acızdır (Bk. Berekât Abdulfettâh, a.g.e., s. 191-192).

⁵⁵ Berekât Abdulfettâh, a.g.e., s. 187-196.

Musa'nın izini takip eden Dr. Luis İvaz (1915-?), 1947 senesinde neşrettiği eserinde Mısırlıların fasih Arapça'ya mukaddes Arapça diye ısrar etmelerine hayret etmiş, sonra da Mısırlıları rahatlatmak için Avrupa'daki dil inkılabının din adamlarını değil, kiliseyi bozguna uğrattığını dile getirmiştir. Yani, ona göre âmmî Arapça'ya dönüş, fasihi terk etmek, İslâm kültürünü kontrol altına almak içindi⁵⁶. Abdülazîz Fehmî de Latin harflerini kabul etmenin istikbale bir sıçrama olacağını⁵⁷ dile getirmiş ve bu arada gramerin zorluklarından da bahsederek fasih Arapça'nın bir fikrin izahında yetersiz kaldığını ve bir çok ilim adamının düşüncelerini, fasih Arapça ile değil kendilerine kolay geldiği için yabancı dille ifade ettiklerini belirtmiştir⁵⁸. Önce fasihin kaldırılıp her ülkenin kendi lehçesini yazı dili yerine kullanması şeklinde başlayan hareket, burada da görüleceği gibi birden yön değiştirerek Arap nahvinin zorluğu üzerinde odaklanmaya başlamıştır. Nahvin basitleştirilmesi ile ilgili çağrılara Taha Hüseyin, "Okullarımızda Arapça öğretilmiyor; öğrenciye, ilgisi olmayan şeyler öğretiliyor" diyerek⁵⁹ iştirak etmiştir. Yine Emîn el-Hûlî, "Nahvin anlaşılmasız olması dolayısıyla dil eğitiminde başarıya ulaşamadığını ve öğrencilerin gayretlerinin boşa gittiğini" belirterek⁶⁰ bu harekete destek vermiştir. Bu arada İbrahim Mustafa, *İhyâu'n-nahv* (Kahire 1951) adlı eserinde bir çok nahiv ıstılahının ortadan kaldırılıp bunların yerine başka ıstılahların konulmasını şiddetle talep etmiştir⁶¹. Arap nahvinin kolaylaştırılması ile ilgili çalışmalar daha çok Mısır'ın başı çekmesiyle zamanımıza kadar sürmüş, ancak kesin bir netice alınamamıştır⁶².

Muhammed Ferid Bey Ebu Hadîd (1893-1967), Enîs Ferîha, Saîd Akl (1912) bu konuda ateşli görüşleriyle tanınırlar. Bunlardan özellikle Enîs Ferîha'nın görüşleri incelenmeye değerdir. Sadece âmmî Arapça'yı değil, Latin harflerine geçişi de savunan Enîs Ferîha, *el-Hattû'l-'Arabî neş'etuhu ve müşkilâtuhu* adlı eserinde hemen hemen aynı konuyu işler. Dr. Enis, *Mustakbelü'l-lugati'l-müştereke* adlı eserinde ise fasihi'nin sadece kitaplarda kaldığını günlük hayatta kullanılmadığını dile getirip Arap ülkelerinde her öğretim kademesinde okunacak kitapları tespit edecek bir komisyonun kurulmasını ve bu metinlerin âmmî Arapça ile yazılı olmasını ister⁶³. Bu eserden sonra kaleme aldığı *Nahve 'Arabiyye müyessera* adlı eserinde de Arap halkının geri kalışını fasih Arapça'ya bağlamak-

56 a.g.e., s. 226

57 Abdülaziz Fehmî bu düşüncesini, *Mecma'u'l-luğati'l-Arabiyye*'nin 3 Mayıs 1943 de yaptığı bir toplantıda dile getirmişti (Bk. Berekât Abdulfettâh, a.g.e., s. 196).

58 *Târihu'd da've ile'l-âmmiyye ve âsârühâ fi Mısır*" adlı eserden naklen Berekât Abdulfettâh, a.g.e., s. 196-197.

59 Alevî Abdullah Tâhir, a.g.m., *Mecelletu İklîl*, 2. sy., (1989), s. 198.

60 Bk. Emîn el-Hûlî, *Muhadarât an müşkilâti hayâtina'l-luğaviyye*, Kahire 1957, s. 6.

61 Alevî Abdullah Tâhir, a.g.m., a.y.

62 a.y., s.196-199.

63 Enîs Ferîha, bu düşüncelerinde o kadar ileri gider ki âmmî Arapça'nın askerî önlem de dahil her türlü tedbirin alınarak halka mecbur kılınmasını teklif eder. (Bk. Ahmet Muhtâr, a.g.e., s. 20-21).

tadır. Ona göre modern dünyaya yetişmek, ancak mahallî lehçelerin edebî bir dil olarak kullanılması halinde gerçekleşecektir. Ancak Enîs Ferîha, ilk eserinde kayda değer taraftar bulamayınca hedefini değiştirerek fasih Arapça'ya düşman olmadığını belirtmiş ve bu sefer de basitleştirilmesi gerektiği üzerinde dürmuştür. İlk çıkışlarında gerekli cevapları almış olan Enîs Ferîha, bu sefer de bu iki dil arasında ortak bir yolun bulunmasının şart olduğunu ifade ederek *el-'Arabîyyetü'l-Mübesseta* adıyla ortaya yeni bir dil koymak istediğini belirtmiştir⁶⁴. Enîs Ferîha, bu kadar şevkle çalışırken İngiliz müsteşrik Maria Nallino (1908-1974) bu fikirlere karşı çıkarak bu tip şeylerin vahim sonuçlar doğuracağını söylemiştir⁶⁵ Diğer taraftan bir çok Arap aydını, Enîs Ferîha'nın düşüncelerine paralel görüşleri içeren eserler yazmıştır⁶⁶.

Ne gariptir ki Enîs Ferîha gibileri, fasih Arapça'nın fakirliğinden bahsederken bir çok akl-ı selîm sahibi Avrupalı, bu dilin zenginliğinden, güzelliğinden, eşsizliğinden bahsetmiştir. Bir ara Yunanistan'da yapılan Müsteşrikler Kongresinde⁶⁷ alınan ve şimdiye kadar pek duyulmayan aşağıdaki karar, bir çok Arap aydınından farklı görüş ortaya koymaktadır: "Fasih Arapça, Arap ve İslâm ülkelerinin konuşmasına, yazışmasına ve telif faaliyetlerine yetecek seviyededir. Arap hükümetlerinin yapacağı şudur: Edebî bir dil olmaktan uzak âmmî lehçelerin verdiği zararı en aza indirmek için fasih Arapça'nın yayılmasını hızlandırmaktır." Bu şekilde Arap diline ve özellikle de fasih Arapça'ya karşı olan hayranlıklarını dile getiren bir çok yabancı şahsiyet vardır⁶⁸.

Âmmî Arapça'nın ateşli savunucularından olan Sa'îd Akl, güzellik mefhumunu âmmî Arapça ile felsefî açıdan ele almak istedi⁶⁹. Burada Sa'îd Akl, âmmî Arapça'nın fasih'ten daha zengin ifadeli olduğunu ispata çalışmıştır. Ancak daha sonra bunu beceremediğini kendisi de itiraf edecektir. Çünkü fasih Arapça, gerçekten zengin ifadeli bir dildir. Ama burada şunu da ortaya koymak gerekir. Bir kısım dilcilerin de söylediği gibi bazı şeylerin âmmî ile söylenilmesi daha doğru olabilir, ayrıca bunların fasih ile söylenilmesi garip de kaçabilir. Ancak edebî eserlerin ve özellikle de Kur'an'ın âmmî Arapça ile yazılmasının gerekli olduğunu

64 Nezîr Muhammed Mektebî, a.g.e., s. 140.

65 Mecelletu külliyyeti'd-dirâsâti'l-İslâmiyye. I. sy., Dubai 1990, s. 226; *Mecelletu mecma'î'lmi el-Arabî*, XLIV, Dimaşk 1943, s. 47-48.

66 Nezîr Muhammed Mektebî, a.g.e., s. 37-39.

67 Ahmet Muhtâr, a.g.e., s. 22

68 Fransız müsteşrik G. Marcy (1905-1946) Fransız eğitim dergisinde (1930-1931) şunları söylüyor: Gramer kaideleri biraz karışık olsa da Arap dilini öğrenmek gayet kolaydır. Bu dil son derece kiyâsîdir. Normal zekalı biri, bu dili bir kaç ay ve biraz da gayretle öğrenebilir. Çünkü Arap dili, Yunanca fiillerle kıyaslanırsa bir çocuk oyuncağı olduğu görülecektir. Ayrıca, kelime türetiminde de hiçbir zorluk yoktur. Alman müsteşrik Annemarie Schimmel, Almanca'ya tercüme edilen Kur'an'a bir mukaddime yazmış ve şunları dile getirmiştir: Arapça, kulağa musîki gibi son derece hoş gelen bir dildir. Onun cennet dili olduğundan başka birşey söyleyemiyorum (Bk. *Mecelletu mecma'î'l-luğatî'l-Arabîyye*, XLIV., 1969, 47).

69 Kemal Yusuf el-Hâc, a.g.e., s. 252.

savunmak herhalde Arap dilinin menfaatine düşünölmüş bir çare değildir! Öte yandan bir Alman müsteşrik, "Sa'îd Akl ve Yusuf el-Hâl'in de aralarında bulunduğu bazı Arap yazarlarının fasih Arapça'nın yetersizliği ile ilgili ifadeleri beni dehşete düşürmektedir" diyerek⁷⁰ bu dilin değerini ortaya koymuştur.

Bu faaliyetlerin en yoğun göröldüğü bölgelerden biri de Suudi Arabistan'dır. Burada, Halk edebiyatı ile âmmî Arapça'nın irtibatı üzerinde durulmuştur. Fakat bu fikir de ilk olarak Batılılar tarafından ele alınmıştır. Halk edebiyatı üzerinde araştırmalar yapıp âmmî Arapça'nın köklü kültüre sahip bir dil olduğu fikrini ispata çalışmışlardır. İlk ciddî girişim, Suudi Arabistan'da bu asrın ilk yıllarında yapılmıştır. Sistemli bir şekilde son senelerde hem okuyucular hem de şairler tarafından âmmî Arapça'nın bu denli hızla yayılışının arkasında yatan bazı nedenler vardır. Bunların arasında en önemlisi, Arap ölkelerinde okuma-yazma oranının az olduğudur⁷¹. Ancak bu konuda da çoğu Arap edebiyatçısı, Arap edebiyatının, özellikle Mısır'ın Osmanlılar tarafından fethinden sonra verimsiz bir döneme girme sebebini Osmanlıya bağladığı gibi okuma-yazma oranının bu denli düşük olmasını da Osmanlı'nın zorla Türkleştirme politikasına bağlamaktadır⁷². Arap edebiyatçıları, -bu konuda haklı oldukları bazı taraflar olmakla beraber- bu hareketin başlangıcından bu güne kadar Araplar içinde büyük destek gördüğünü ve bu hareketin, ancak gördüğü destek sayesinde büyüdüğünü unutmuşlardır. Bazı batılılarla aynı gemiye binip fasih Arapça gibi hiçbir millete bahşedilmeyen bir kültür hazinesini yok sayan sayısız Arap aydınına gereken ilmî cevaplar neden verilmemiştir? Batılı ve bazı Arap aydınlarının dile getirdiği şikayetler, -ki bunların bazılarında hakları vardır- neden yıllarca giderilememiştir? Şu gerçeği kabul etmek lâzım gelir: Araplar, bir çok sahada olduğu gibi dil sahasında da Batılıların gerisindedir. Yıllarca Milli Eğitim'de bir çok değişiklik yapmışlardır, ancak bunların hiçbirisi meseleye köklü bir çözüm getirememiştir. Bu arada şu gerçeği de kabullenip dile getirmek gerekir: Arap dili sahasında çalışan iyi niyetli ve gerçek ilim adamı sıfatı taşıyan Batılı, Arap dilininin öğretimini, hem sistem hem de muhteva itibarıyla Arap dâlcilerinden daha başarılı bir şekilde yapmaktadır. Arap dâlcilerinin bu saha ile ilgili hazırladığı çok sayıda eser vardır. Bunların önemlileri, bu dil ile uğraşanların malumudur. Bu eserler, bir Batılı'nın hazırlamış olduğu aynı konudaki eserlerle karşılaştırıldığında, aradaki farkın kapatılmasına daha çok zaman olduğu görölecek ve iyi niyetle hareket eden Batılı Arap dil bilimcileriyle özellikle dil öğretimi konusunda bazı çarelerin aranmasının da zorunlu olduğu hissedilecektir.

⁷⁰ *el-Lisânu'l-Arabî*, X, Rabat 1973, s. 287.

⁷¹ Sa'îd el-Afğânî, Suriye'de XX. asrın başlarında okur-yazar oranının çok düşük olduğunu, hatta bir mahallede dahi okuma-yazma bilen birini bulmanın mümkün olmadığını ifade etmektedir (Bk. Merzûk b. Sanîtan b. Tonbak, a.g.e., s. 109).

⁷² a.y.

Şu bir gerçek ki fasih Arapçanın âmmî'ye olan üstünlüğü tartışılmaz⁷³. Çünkü bir Arap ülkesinde fasih dille yazılan roman, hikâye ya da herhangi bir eser başka bir Arap ülkesinde rahatlıkla anlaşılabilir. Bu da tabiatıyla Arap ülkelerinde bir kültür zenginleşmesine sebep olmaktadır.

Bazı siyâsî şahsiyetlere göre de halk fasih Arapça'ya tutunduğu sürece Arap ülkeleri, hiçbir kalkınma gösteremeyecektir. Fasih ile yapılan eğitimin uzun süre aldığını, âmmî ile yapılacak eğitimin ise kısa sürede tamamlanacağını iddia etmişler ve neredeyse âmmî Arapça ile eğitim yapılırsa o ülkenin süper güç olacağını savunacak hale gelmişlerdir⁷⁴.

Fasih dil ile eğitim yapıldığı için medenî dünyadan geri kaldıklarını iddia eden bazı Araplar, bu kadar karmaşık ve birbirinden farklı, ayrıca Arapların da birbirini anlamalarını zorlaştıracak lehçelerle eğitim yaptıkları taktirde nasıl ilerleyeceklerdir? Bir Mısır lehçesi ile bir Cezayir lehçesi arasında çok büyük farklar vardır. Bir Mısırlı, Şam lehçesini; bir Suriyeli, Mısır lehçesini bir Mağripli, Suriye ve Mısır lehçesini anlamakta güçlük çekmektedir. Dünyada ayrı ırktan olan insanlar, tek bir dil üzerinde çalışmalar yaparken, bazı müsteşrik ve Arap aydınlarının Araplar arasında ortak bir dil olan fasih Arapça'yı kaldırmak istemelerini hangi ilmî esaslar içinde değerlendirmek gerekir? Fasih Arapça'nın değerini anlayan bir çok aydın olmasına rağmen, bu dil ile daha iyi neticelerin alınacağı bir eğitim sistemi kuramamışlardır.

Öte yandan âmmî savunucuları kolaylaştırma ile değiştirmeyi birbirine karıştırmışlardır. Tabii olarak bu iki önemli meseleyi birbirinden ayırmak gerekir. Kolaylaştırmak, her dilde talep edilebilecek bir şeydir. Ayrıca bu bir eğitim meselesidir. Fasih Arapça'nın yerine âmmî Arapça'yı ikame etmenin, yani yazı dili yerine âmmî Arapçayı kullanmanın mümkün olmayacağı herkes tarafından bilinmektedir.

Âmmî Arapça'yı yazı dili yerine kullanmak isteyenler fasih Arapça'nın ilmî istilahlara karşısında da yetersiz kaldığını ileri sürmüşlerdir. Burada yetersiz kelimesinin yerine eğer "eksik tarafları vardır" denilseydi, bu iddia, ilmî olurdu. Ancak bu iddianın bu haliyle ilmî hiçbir yanının olmadığını, sadece Arap dili uzmanları değil, başka bir dilde uzman olanlar da kolaylıkla anlayabilir. Çünkü Kemal Yusuf el-Hâc'ın da belirttiği gibi⁷⁵, "Her dilin kendine göre mutlaka eksiklikleri vardır. Fasih Arapça'daki eksiklikler, âmmî Arapça'nın yazı dili olarak kullanılmasını gerektirmez." Bir dil üzerinde çalışılırsa zenginlik kazanır. Öte yandan bir dilde mutlaka birlik gerekir. Oysa sadece bir Arap ülkesinde âmmî Arapça'ya geçilmesi halinde birçok lehçe ortaya çıkacaktır. Bunların hangisi ülke bazında esas alınacaktır?

73 Bu konuda bk. Halîl Süm'ân, "Esbakiyyetu'l-Arabiyyetu'l-fushâ 'ale'l-âmmiyye", *el-Lisânu'l-Arabî*, IX, 1.cüz, (1972), s. 295-308.

74 *el-Lisan el-Arabî*, IX, (1972), s. 296.

75 Kemal Yusuf el-Hac, a.g.e., s. 261.

Bir Arap aydını olan Zekî Mübârek, Batılıların öncülüğünde bazı Arap aydınlarının gerçekleştirmek istediği hedefleri mükemmel bir şekilde tahlil etmekte ve onların içinde buldukları yanlışları dile getirmektedir⁷⁶. Zekî Mübârek'in ileri sürdüğü fikirlerinden bir tanesinin özellikle burada zikredilmesi gerekir: "Bugün aydın Arap, Tarafa'nın ve Antara'nın dediğini anlayabilmektedir. Oysa bir İngiliz, 5 asır öncesini anlayamamaktadır". Bu arada Kur'an'ın âmmî Arapça ya da yabancı dillerle yazılmasının gerekli olduğu ve böyle kalmasının daha doğru olacağını söyleyenlere karşı da "Kur'an'sız İslâm olmayacağı gibi fasih Arapça'sız Kur'an'ın da olmayacağını belirtmiştir⁷⁷.

Bu arada bazı araştırmacılar, fasih ve âmmî Arapça arasında bir tür hakemlik rolü üstlenmişler⁷⁸ ve her iki tarafı da razı edebilecek felsefi ağırlıklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bunlardan Kemal Yusuf el-Hac, âmmî Arapça'yı *duygu dili*, fasih Arapça'yı da *akıl dili* olarak görmektedir. Çünkü âmmî dilde akla gelen hemen söylenir, gramer kaideleri nazari itibare alınmaz; fasihde ise durum böyle değildir. Düşünülerek ifade edilen cümleler, gramer kaidelerine uygundur. Dolayısıyla da akla hitap etmektedir. Bunu örneklendirme de fayda vardır⁷⁹. Meselâ:

إن الرجل الذي تراه هناك جالسا علي الرَّمْل - هو ذلك الذي قابلته بالأمس عند المحطه

cümlesinin âmmî Arapça'daki karşılığı

الرجال يلي شايفو هو نيك - جالس عالرمل - هو يلي قا بلتو امبارح عالمحطه

şeklindedir. Burada da görüleceği gibi birinci cümlede gramer kaidelerine uyulmuştur, ancak ikinci cümlede ise gramer kaideleri nazari itibare alınmamıştır.

Baştan beri teşhisin yanlış konulması ya da kasıtlı olarak fasih dilin yetersizliği ve modern dünyanın gelişimine karşı aciz kaldığı şeklindeki iddialar, şimdiye kadar Arap diline zaman kaybettirmekten başka hiç bir şeye yaramamıştır. Ancak sadece Arap gramerinin kolaylaştırılması yönünde az da olsa faydalı olabilecek bazı ürünlerin ortaya konulduğunu da ifade etmek gerekir.

Bütün bunlara rağmen bugün şunu da kabul etmek lazım gelir ki fasih'in karşısında âmmî Arapça da vardır⁸⁰. Fasih Arapça bugün bir edebiyat, kültür, ilim ve devletin resmi dilidir. Ammî Arapça ise daha çok günlük konuşmalarda kullanılmaktadır. Bu gerçeği inkâr etmek mümkün değildir. Fakat fasih Arapça'nın özelliği itibariyle kullanım sahalarının daha da genişletilmesi ve eğitimcilerin okullarda sadece fasih konuşmaları gibi belki de bazı zorunlu tedbirlerin alınması hem Arap dilinin hem de Arap dünyasının faydasına olacaktır. Bazen konuşma

⁷⁶ *Nahve va'yin luğaviyyin*, Beyrut 1985, s. 239 ve devamı.

⁷⁷ Bk. a g e, s. 241

⁷⁸ Kemal Yusuf el-Hac, a.g.e., s. 219-267.

⁷⁹ Kemal Yusuf el-Hac, a.g.e., s. 237.

⁸⁰ Bk. Abdulfettâh el-Mısırî, a.g.e., s. 74 ve dv.

dilinin kullanılmasının gerekli olduğu yerde fasih dilin kullanılması ya da fasihin kullanılmasının uygun olduğu yerde konuşma dilinin kullanılması dilin tabii akışına ters düşmektedir. Bunun için de özellikle tiyatro eserlerinde bu, daha çok dikkati çekmektedir⁸¹. Bazı akl-ı selim sahibi edebiyatçıların da dediği gibi konuşma ve yazı dili birbirlerinin düşmanı durumunda değil, birbirlerinin destekleyicisi durumunda olmalıdır. Ne yazı dili, konuşma dilini ortadan kaldırmak için, ne de konuşma dili yazı dilini ortadan kaldırmak için bir araç olarak kullanılmalıdır. Fasihin konuşma sahalarını genişletmek için bir çok çalışmanın yapılması ve bazı tedbirlerin alınması gerekmele beraber konuşma dili de kendi tabii akışına bırakılmalıdır. Ancak bazılarının yaptığı gibi bugün kullanılmakta olan konuşma dilini (âmmî Arapçayı) büyük ve tükenmez bir kültür hazinesine sahipmiş gibi gösterip yazı dilini (fasih Arapçayı) ölü bir dil ya da ölmeye mahkûm bir dil gibi göstermek doğru bir tutum olarak kabul edilemez.

⁸¹ Mîhâîl Nu'ayme, Amerika'da bulunduğu sıralarda el-Abâ' ve'l-benûn adlı bir piyes kaleme aldı (1916). Bu eserinin önsözünde haklı olarak şu ifadelere yer vermiştir: Eserimin ilk baskısı bitince ikinci baskı için kitabı tekrar gözden geçirdim. İlk baskısında bazı konuşmaları âmmî Arapça ile verdim. İkinci baskıda bu cümleleri fasîh ile değiştirmek istedimse de dialogun tabii seyrini veremedim. Bunun için âmmî Arapça ile yazmış olduğum cümleleri aynen muhafaza ettim (Bk. *el-Abâ' ve'l-benûn*, Beyrut 1972, 6. bs., s. 8).